

ԳԱՅԼԻՆ ՀՄԿՈՒՄԸ

ԱՆ ԱՆ ՔԷ

Ը.

Ձիւն... Անդունդները լեցուցեր... և լեռներուն
կողերն ի վեր... և դաշտերուն զոցած վերան...
Գիւղ մը... Հիւղեր՝ համարողներու կարծես նման,
Բըլուրին ոտքը Թաւաւած, ինկած նըկուն...:

Խոր լըռութիւն միապազայ դաշտին վըրայ...
Հերմակ ծառեր կը խոնարհին մինչև գետին.
Գէպ ի քաղաք համբան — անհետ — կը քննանայ...
Վերադարձող կուսութեան իղձ մըն է յետին...:

Հորդոնին հերմակ լուսին մըն է փակեր...
Կեանքը յանկարծ. — Գիւղին վըրայ, կաթիլ-կաթիլ,
Կարմիր լոյսեր, իբրև արեւն, կու գան Թափիլ...:

Եւ կը նային անձկոտ աչքեր զազաթն ի վեր...:

— Ձիւնին երեսն երկարած շուքն իր հաւատը՝
Գայլ մը, անշարժ, զիւղին վերև կը հսկէ կոր...:

ՎԱՆԱՆ ԹԷՔԵՆԱՆ

ՎԱՅԻՒՆ ԵՐԳԵՐ

Ա

Լեցուր բաժակըզ զինուով
Ընկեր, վերցուր որ խճմենք.
Խոթենք մինչև որ զինով՝
Մեր մէջէ Եսն ըլլայ Մենք:

Կեանքերնիս կարճ է. աշուր
Որաքն ըլլանք, կենդանի,
Ձի հրակող խեղճը հըզոր
Հոն մեզ կըսուի կը տանի:

Խոթենք, կարմիր է գինին,
Ընկեր արեւնն է կարմիր.
Մեր շուրջ կակաւ կը հազնին
Արուսի դաշտերը անձիր:

Խոթենք. — Կենսաց անժըպիտ
Ո՛վ հայ ազգիկ սեպուրի —
Խոթենք. — Վաղուան սերունդիդ
Ո՛վ Սանուհի, Վանուհի:

Ձարնենք բաժակ բաժակի,
Խոթենք փըրփուր առ փըրփուր.
Մեր կուրծքերէն Թող ժայթքի
Հեզնող քերթիւն անհամբոյր:

Մարդնեք այս կեանքն որ մեզի
Համար տանջանք մ'է ապուշ.
Մարդնեք ծաղրանքն ալ, քանզի՝
Պիտի մոռնինք շուտ կամ ուշ:

Լեցուր բաժակըզ զինուով
Պէտք է որ սէրն ըսպաննենք,
Ըլլանք առ այժմզ զինով,
Քանի զբացին մեր է նենգ:

ԳԱՐԵԳՐԵ ՎԱՆԱՆԱՆԱՆ

Ժամանակագիր մը կ'ըսէ Թէ Վարդան
ու Տիրիթ բարեկամ էին : Ուսկից ծա-
գուծն կ'առնէր այս ընտանութիւնը. ար-
դեօք Տիրիթի մայրը Մամիկոնեանց տու-
նէն էր : Ո՛ւր և ի՞նչ դիրքի մէջ հանդի-
պած են անոնք իրարու : Դժբախտաբար
ոչ մէկ ակնարկ բան մը չՅողուր գուշա-
կել : Ես կ'երեւակայեմ որ Մենք սեպուհն
Տիրիթ ու Մամիկոնեանց նահապետը Տէր
Վարդան առաջին անգամ իրարու հանդի-
պած ըլլան կոգոյովոյ անտառներէն մէ-
կուն մէջ՝ ուր Արշակ հանդիսաւոր որսոր-
դութեան մը հրաւիրած էր զիրենք : Հոն
Տիրիթի տանջուած արտայայտութիւնը
Վարդանի աչքին զարկաւ, որ իր կարգին
մեծ սեպուհին հետաքրքրութիւնը շարժած
էր՝ իբր նահապետ այն տոհմին որ ազգին
սպարապետները կու տար : Առիթը կը
փնտռէին իրարու հետ ծանօթանալու ու
միջադէպ մը զիրենք քովէ քով բերաւ :

Վարդան եղնիկ մը կը հալածէր, որ
կ'անհետանար անտառին բաւիղներուն մէջ
խոյս տալով իր դահիճէն : Անասունը իր
շրջաններուն մէջ եկաւ Տիրիթի առջեւէն
անցնիլ : Իր մեծ ու ճիւղաւոր եղջիւրներն
հրապուրեցին Տիրիթը որ իր բարակնե-
րովը ետեւէն ընկաւ : Քիչ վերջ շնչա-
սպառ կենդանին գետին կ'իյնար եղտիւրի
մը եզերքը, երկու նետերէ միաժամանակ
խոցուած : Սլաքներէն մէկը Վարդանին
էր, միւսը Տիրիթին . եղնիկին կողէն և
պարանոցէն յստակ արիւն մը դեռ կը վա-
զէր : Վիրաւորուածին քով երկուքն ալ
իրարու հանդիպեցան, քիչ մը շուարած ու
ժպտազին իրարու երեսնայեցան . հասկցան
որ երկուքն ալ նոյն որսը հալածած են,
և այս մտածութիւնը առաջին խօսքը ե-
ղաւ որ յայտնեցին իրարու :

Յետոյ, յետ քանի մը խորհրդածութիւն-
ներ ընելու իրենց որսին վրայ, որ ընդ
հուպ շունչը կու տար նուրբ ու կարմիր
լեզու մը դուրս ձգած, քովէ քով հե-

մել սկսան ծառերու ստուերին մէջ, իրենց խօսակցութիւնը շուտով դարձաւ այն նիւթին վրայ որ զիրենց կը նեղէր : Վարդան առաջինը եղաւ յայտնելու իր մօտ ծուծիւնները Անդոկի նկատմամբ : Անի զգուշաւոր բառերով կը խօսէր . չէր գիտեր ինչ ազդեցութիւն պիտի ընէին իր ունկնդիրին վրայ : Տիրիթ իր դէմքին հանդարտած ու լուսաւորուող արտայայտութեամբ հասկցուց որ Վարդան իր զգացումներուն ընդյառաջ կու գար : Միտքերը զիրար հասկցեր էին, բարեկամութիւնը ու կուսակցութիւնը կազմուած էր : Քննադատեցին Անդոկի և Գնէլի բոլոր խօսքերը, գործերը և զանոնք գտան նենգաւոր ու դաւաճան : Գնէլ ու Անդոկ դաւադրութիւն մը կը նւիրէին Արշակի դէմ ու բոլոր Արշակունեաց :

— Կը զարմանամ, դիտեց Տիրիթ, ինչպէս կրցեր է Անդոկ այնքան դիւթիլ Գնէլը, մինչեւ չթողուլ անոր իմանալ որ իր իսկ շահուն դէմ կը կռուի :

— Փառանձեմը տեսէր ես, հարցուց Վարդան պատասխանի տեղ :

— Անունը միայն լսեր եմ, պատասխան տուաւ Տիրիթ, զսպելով իր այլայլութիւնը :

— Ես քեզի խորհուրդ կու տամ աւելի յառաջ չերթալ :

Տիրիթ հարցական աչքերով Վարդանի երեսը նայեցաւ :

— Կը վախեմ, ըսաւ Վարդան, որ դու իսկ քու շահուղ դէմ կռուիս, եթէ զանի տեսնես : Անդոկի ոյժը իր աղջիկն է :

Վարդանի շեշտին մէջ կար կարեկցութիւն, հեգնութիւն, նախանձ և ընկճում միանգամայն :

Տիրիթի ներսը անդիմադրելի տենչ մ'ընկաւ փառանձեմը տեսնելու :

Թ.

Տիրիթ փառանձեմը չէր տեսած՝ երբ Հայաստանի մէջ արդէն ամէն մարդ անոր վրայ կը խօսէր : Այս կէտը զիս շատ կը

շահագրգռէ, և կը դժուարիմ մեկնութիւն մը տալու : Բոլոր հանգամանքները կը պահանջեն որ Տիրիթ փառանձեմը տեսնէր, գէթ անոր հարսանեաց օրը : Գնէլ և Տիրիթ երկու հօբեղօրօրդիք էին, որոնց հայրերը հաւասարապէս մնոած՝ և որոնց որդի յմերձաւորներուն վրայ տեղեկութիւն չունէին, իր հարսանեաց առթիւ հրաւիրեալներու ցանկին զուտը նշանակուելու համար ո՞վ ամենէն յառաջ պիտի ներկայանար Գնէլի մօտին առջեւ . անշուշտ, իր հօբեղօրօրդիքն էր եթէ Տիրիթ հրաւիրեալներէն էր՝ փառանձեմը տեսած պիտի ըլլար, և որովհետեւ ժամանակագիրը կ'ըսէ թէ դեռ տեսած չէր, կը հետևի որ հրաւիրուած ալ չէր :

Ինչպէս մեկնել Տիրիթի այս բացակայութիւնը : Կարելի՞ է մտածել որ պարզապէս անուշադրութեան արդիւնք մ'ըլլայ : Այնպիսի փափուկ ու հանդիսաւոր պարագայի մը մէջ ասի անտեղի է : Ենթադրե՞լ որ գծտութեան արդիւնք մ'ըլլայ : Ինչ էր այն ատեն իրենց տարածայնութեան նիւթը . նախանձորդութիւն մըն էր, թէ իրենց կամ իրենց ընտանիքին մէջ զէպը մը անցած էր :

Փառանձեմը տեսնելու համար, որեմն՝ Տիրիթ համարձակ չկրնար երթալ Գնէլի տուն : Հպարտութիւնը կ'արգիլէր զինք, ընկճուած մը պիտի երեւնար, և եթէ կուհեւ թողուր որ մասնաւոր ուշադրութիւն մը ունի փառանձեմի համար... պէտք էր զադտնի ընել, զադտազդի, ինչպէս կ'ըսէ պատմիչը : Ո՛ր տեսեր է զանի, ինչ դիրքի մէջ . իր պալատը կը կցուէր Գնէլի ապարանքներուն, ինչ որ հաւանական չէ . հարկ եղած է որ ինքը տարբեր քաղաք մը երթալ բնակի անոր մօտ ըլլալու համար : Ուսումնասիրած է անոր ժամերը, հսկած է անոր ճամբաներուն վրայ :

Այն ժամանակները մեր բարքերուն մէջ կանայք աւելի համարձակութիւն ունէին : Հարէմի խստութիւնները բոլորովին անծանօթ էին իրենց . խնձոյքներու մէջ կ'երգեն, դաշտերու մէջ կ'աշխատին, կը ճամբորդեն, նախարարական ամբողջ տուն մը

կը կառավարեն, այլեայլ շրջանակներու մէջ կը նախագահեն, — ազատ զործողներ են: Խոյ եթէ Տիրիթ գաղտագողի կը տեսնէ փառանձեմը այս կը նշանակէ թէ անի կամ զգուշացուած էր կամ կը զգար թէ դարանակալներ ունի. մարգերուն վերայ իսկ կոխած միջոց կրնար օձի մը հանդիպիլ, ու խոյս կու տար վտանգին դիմագրաւելէ:

Տիրիթ ստիպուած էր զանի տեսնել հնարքներով, այսինքն տեսնել առանց տեսնուելու, աստուածօրէն:

Երեւակայի եմ որ Վարդան քանի մը օրուան համար փառանձեմ իր զղհակը հրաւիրած է: Սպարապետութեան տան նահապետին կողմէ այս վարմունքը շողորթով փափկանկատութիւն մըն էր, ու յետոյ իշխանուհիները շատ կը թախանձէին այս բանս: Իր բոլոր բարի կամեցողութեամբն հանդերձ դժուարին եղաւ Գնէլի մերժել այս առաջարկը. թշնամանք մը պիտի նկատուէր ու պիտի կտորէր նախարար մը, որուն հետ արդէն աղէկ հասկցուած չէին:

Կոգոյցովտի որսարանին մէջ տեղի ունեցած տեսակցութենէն վերջ, Տիրիթ անխրտի կը յաճախէր Երախանի բերդը, ուր միշտ բնականաբար ցնծութեան մեծ ցոյցերով ընդունուած էր: Ընթացողած եմ որ այս հանգամանքներով է որ Տիրիթ փառանձեմի մօտ գտնուած է:

Վարդանի հնարք մըն էր ասի Տիրիթը ծուլակի մէջ բռնելու, որպէս զի յետոյ ուզածին պէս զործիք մ'ունենար: Փառանձեմ գիտէր թէ Երախանի բերդին մէջ Գնէլի թշնամին ու նախանձորդը պիտի գտնէր: Գիտէին միայն որ Վարդան փառանձեմը հրաւիրած էր, որ Տիրիթ անկողնայ յարգուած հիւրն էր նահապետին:

Այն օրերը զորս փառանձեմ անցուց Երախանի բերդին մէջ, յուլիսի սկիզբներն էին: Հրակեզ տաք մը կը ճնշէր բերդին վրայ: Մամիկոնեան օրիորդներն իրենց պայծառ հիւրը զուարճացնելու համար զբօսանքի ամէն տեսակները կը փորձէին ու կը փոխէին: Կը սիրէին մանա-

ւանդ լողանքը աւազաններուն մէջ որ կը գտնուէր բերդին ստորտար:

Մատերու շուքին տակ և վարդենիներով պսակուած աւազաններու մէջ զբօսանքն ու խօսակցութիւնը այնքան քաղցր է աւազուան տաք ժամերուն: Վարդանոյշը, տիկինը, առաւօտ կանուխ հրամայած էր նաժիշտներուն որ որոշեալ ժամանակին լուացուելու սպասները աւազաններուն ըով տանին պատրաստեն:

Յորեկուան տաք ժամերուն երկու նաժիշտ բերդէն վար կ'իջնէին: Թէեւ ստուերախիտ ճամբու մը մէջ էին, այսուհանդերձ կարծրած ու քրտնած էին. նախ ուրովհետեւ տապը շուքին մէջ ալ զգալի էր, յետոյ որովհետեւ իւրաքաչիւրը գլխուն վրայ սապատ մը կը կրէր:

— Մաղիկ, կը տեսնե՞ս փառանձեմի գալէն վերջ Համազասպուհի ինչպէս պարկեշտ է:

— Մի՛ հաւատար, Լուսին, բնաւորութիւնը չիփոխուիր. անի դարձեալ նոյն գոռոզն է:

— Այսօր աւելի պիտի մահանայ երբ տեսնէ որ ամէնքը փառանձեմի պիտի նային:

— Դու զանի չես ճանչնար. այնքան մեծատուութիւն ունի որ միշտ պիտի մարծէ թէ փառանձեմ հիւր մը ըլլալուն համար է որ կը նախամեծարուի:

— Հազար անգամ աւելի կ'ընտրեմ Զուլիկը, աւելի շնորհքներ ունենալով հանդերձ, աւելի ալ բարի է:

— Անոր ալ մի՛ հաւատար, թերեւս աւելի անտանելի ըլլար, եթէ պատճառներ չունենար բարի ըլլալու:

— Ինչ կ'ըսես, այնպէս փափուկ վարմունք մ'ունի որ...

— Ուրեմն բան մը չ'ես անդրադարձած գալէք ի վեր...

— Գիւղացի աղջիկ մըն եմ, ու գիտես որ ընգմէ դուրս ուրիշ ոչ ոք հետս ընտանութիւն կ'ընէ:

— Եթէ Զուլիկ հոս կը կենայ՝ միայն անոր համար է որովհետեւ իշխանը կ'ուզէ:

— Անահատա՛ւ, ի՞նչ կ'ըսես և ի՞նչպէս վարդանոյշ...

— Կամայ, սաստեց Մադիկ, մարդ չլսէ՛. ու հետազօտող աչքերով չորս կողմը նայեցան։

Այս միջոցին անտառին մէջ խշրտոց մը լսուեցաւ. երկու նաժիշտներն ուշադրութիւննին տալ կողմը դարձուցին։ Մասնաւոր միջեւ կրցան որոշել ձիաւոր մը որ բերդը կ'ելլէր։ Զիաւորը կոնսկը իրենց տուած էր, և որովհետեւ ճիւղերն ալ յաջողութեամբ նայուածքը կը բեկբեկէին դժուար եղաւ ճանչնալ։ Ետեւէն նայեցան, մինչեւ որ անհետ եղաւ։ Երկու նաժիշտները չկրցան որոշել՝ բ՛երդը մտաւ թէ ուրիշ ճամբայ մը բռնեց։

— Դիչ մնաց զմեզ պիտի մատնէիր, Մադիկ, աղէկ որ կուահեցի. ո՛վ էր, կարծեմ բան մը չլսեց։

— Ի՛նչ ըսեմ, ըրած յայտնութիւնդ այնչափ նոր էր՝ որ զիս կորսնցուցի։ Բայց չըսիր թէ այս բանս ի՞նչպէս կը տանի վարդանոյշ։

— Ի՛նչ ընէր, խեղճ տիկին, գժտեցաւ, սպառնացաւ, գլուխ բռնեց...

— Յետո՛յ։

— Յետոյ այս կերպը առաւ ինչ որ կը տեսնես, ոչ մէկուն գլուխ կը ծռէ... բայց՝ հասանք, մեր գործին նայինք, հիմայ կու գան, վայ եթէ բան մը պակաս ըլլայ, այն ատեն կը հասկնաս թէ յետոյ վարդանոյշ ինչ եղաւ...

Դիչ վերջ նոյն ճամբէն վար կ'իջնէին վարդանոյշ, փառանձեմ, Համազասպուհի, Զուիկ։

Վարդանոյշ միայն անոր համար կը տանէր Զուիկի ներկայութիւնը, որովհետեւ փառանձեմ զայն թախանձած էր, և իրեն պայծառ հիւրին դիմաց տիկինը ինքզինքը նուաստացած կը զգար իր լքուածութիւնը յայտնելուն վրայ, ու Զուիկը մերձաւոր ազգական մը կարծել տուած էին փառանձեմի։

Համազասպուհի առջեւէն կ'երթար. անոր կը հետեւէր Զուիկ աջ կողմէն փառանձեմին որ վարդանոյշի հետ կը խօսէր։

— Ե՛րբ պիտի կարգէք Համազասպուհին, կը հարցնէր, հասած է արդէն։

— Հասածը կը խաբէ, կը պատասխանէր վարդանոյշ, դեռ տասնութ տարեկան չկայ, այսու հանդերձ կը մտածենք։

— Մտածելու ի՛նչ կայ, ո՛ր պայաջատ, պիտի չփափաքէր անոր ձեռքին։

— Ուզողներ շատ կան, բայց զինք դժուար է հաճել. այնքան խրոխտ է որ...

— Ի՛նչ, կը մտածէ աւսարդ մնալ։

— Ո՛հ, հիմայ աւսարդ մնալու շատ վախ չկայ, սեպուհները այնքան շատ են որ ընտրութիւնը կը դժուարանայ։ Դուք երջանիկ օրերու մէջ կ'ապրիք, մեր հասածութեան ժամանակ ըլլալու էիք որ հասկը նայիք։ Օշականի կուսին մէջ այնքան բազմութիւն սեպուհներու ընկան որ շատ օրիորդներ, որոնք չուզեցին իրենց կարգէն խոնարհիլ, տխուր կեանք մ'անցուցին ու ծաղիկ հասակի մէջ մեռան։

— Ո՛հ, տաքը ինչպէս ճնշող է, ըսաւ Համազասպուհի ետեւ դառնալով։

— Ահաւասիկ աւազանները, հասանք, պատասխան տուաւ Զուիկ ժպտելով, լսեցի՛ր ուրեմն ի՛նչ կը խօսէին։

Համազասպուհի կ'ուզէր զայրանալ բայց ժպտեցաւ։

Երկու նաժիշտները ծառերու շուքին տակ գլուխ գլխի տուած կը խօսէին, երբ վարդանոյշ գիրենք տեսաւ։ Իրենց քով կը նկատուէին կտաւաշէն թաքստոցներ զորս ձեռացուցեր էին կապոյս կերպաւ ներ ծառերուն վրայ յարմարցնելով։

Տիկնոջ նայուածքէն ցնցուեցաւ Մադիկ ու ոտքի ելաւ։ Դոյնը ըրաւ Լուսին։

— Բայց ես ձեզի չըսի գացէք ծառերու շուքին տակ շաղակրատեցէք շատախօս ճպտոններու պէս, ըսաւ վարդանոյշ հեռուէն քալուածքը արագելով, ես ձեզի ըսի գացէք լուացուելու սպասները պատրաստեցէք։

— Բան մը չպակսիր, տիկին, ի՛նչ կը հրամայէք, պատասխան տուաւ ու հարցուց միանգամայն Մադիկ։

— Ի՛նչ սփածանիլիներ բերած էք։

— Միտաքսեղէնները։

— Շատ լաւ։ Սա՛նտր։

— Փղոսկրէները։

— Լաւ։ Սանդա՛ննր։

— Արծաթիները։

— Ձեզի չըսի՞ր ոսկիները բերել։

— Բայց, տիկին...

— Դու ձայնդ քաշէ, շինական, քեզի հարցնող կա՛յ, լոկացուց Լուսինը, որ պիտի ըսէր թէ ոսկի սանդա՛ններ չունէին։ Դա՛ ժշտոր գայթակղած, երեսը նայեցաւ։ Բայց արդէն վարդանոյշ զայրացած գիտէնք դի՛մացէն կը վռնտէր։ Երկու նաժիշտներն երկայն ատեն իրենց ետեւէն տիկնոջ ձայնը լսեցին որ փառանձեմի կը գանգատէր թէ շատ նաժիշտներ փոխած էր, մէկն ալ ուզածին պէս չէր գտած, բայց այս վերջինները ասինէն ասելի անկիրթներն եւ դած էին, ու կը խնդրէր անկէ եթէ Արարատի կողմերը քանի մը յաճճարարելի աղախի՛ններ գտնէ իրեն տեղեկացնէ։

— Բայց բան մը չըսի որ, ի՛նչ կար այսչափ բարկանալու, Մարդիկ։

— Դայե՛լուդ համար զայրացաւ։

— Ի՛նչ, աչքերուս մէջ կարդաց որ իր և վարդանի մէջ եղած գժտութեանց պատճառը հասկեցի էի։

— Ամէն բան իմացաւ անի։ Զարմանալի սրամտութիւն մը կ'ունենան այս տիկիները։ Դեռ շատ բաներ ունիմ քեզի յայտնելու, բայց դու դեռ շատ միա՛միտ ես։ Մեծ տուներու մէջ ամէն տեսակ բան պիտի տեսնես, նոյն խկ գործիք պիտի ըլլաս, բայց միանգամայն պիտի չտեսնես և պիտի չիմանաս թէ քու ձեռքովդ եղաւ։ Եթէ կ'ուզես հոս մնալ՝ պէտք ես ըլլալ մեծ կեցողի մը։ պիտի կրնաս ըլլալ միանգամայն կոյր մը և սուրճակն մը, համր մը և շատախօս մը, խուլ մը և քաջալուր մը։

— Բայց անտեղի բաներ կ'ըսես, Մարդիկ։ Ի՛նչպէս կրնայի ես չըսել թէ ոսկի սանդա՛ններ չունինք, ես ապուշ մը չեմ։

— Ը՛իշոն ըսելուդ համար ապուշ համարուեցար։ դու պէտք էիր հասկնալ որ տիկինը ճոխութիւն ցուցնելու համար ոսկի սանդա՛ններ պահանջեց, դու պէտք էիր

լուս կենալ կամ ամօթահար մոռնալ ձեւացնել։

— Բայց անկարելի է, չի՛ կեցուի որ այստեղ, ըսաւ Լուսին տագնապած։

— Ո՛ր պիտի երթաս, հարցուց Մարդիկ ժպտելով։

... Լուսին չէր գիտեր ի՛նչ պատասխան տալ։

— Ամէն տեղ քեզմէ նոյն բաները պիտի պահանջեն։ Կեանքն այս է, շփոթելու բան չկայ։ Տիկնոջ զայրոյթէն ալ շատ վախնալու չէ, և պիտի տեսնես ալ որ կեանքի այս կերպը միակ լաւն է, միակ փնտռուածն ու շահաւէտը։

.

Ժ.

Խոր գիշեր էր։ Վաղարշապատ՝ արքունական պալատին քանի մը պատուհանները դեռ լուսաւոր էին։ Զահեր կ'արծարծէին թագի տան մէջ։

Մարմարեայ սեղանի մը վրայ, տեսակ մը տապանակի մէջ, շիկակարմիր ամպշու վանիտի մը տակ արքայական թագը զետեղուած էր։ Դուրս բանուածք մը, ոսկիէ պսակ մը որ շա՛տ աղէկ պիտի հանգչէր թագազանգուր գագաթի մը վրայ։ Ճակատին վրայ կը ցցուէր զարգմանակ մը, որուն փնտուրները արծաթէ էին և ոսկիէ։ Մէջտեղը կ'ուռէր օղային թեթեւ գմբէթ մը։ Գրմբէթին ծայրը ոսկիէ արծիւ մը դադարած էր։ Արքայական թռուչունի թիկունքէն, տարածուած թեւերու տակէն, կը կախուէին հանգոյցներ. աշխարհաւանդն էր, խորհրդանշիչ բարձրագոյն իշխանութեան։ Ամբողջը ծածկուած էր անպատգոյն անօս շղարշով մը, որ կը մղմէր աղամանդներու, զմուխտնեւրու, մարգարիտներու շողշողինը, որոնք ծածկոյթին կապոյտ թափանցկութեան միջեւ կը փայլէին։

Այս թագին դիմաց՝ դեռ կը ճեմէր Արշակ՝ դանդաղ ու մտածկոտ։ Դա պարզ պատմութեանով մըն էր։ Թագաւորին մորթի գոյնը թուի էր. թաւ, սեւ մօրուքը զինք ասելի թուի կը ցուցնէին, և ան-

դաճումները՝ որոնցմով յուզուած էր, մոայլ կ'երեւցնէին զինք։

Դիմացը, բազմոցի մը խորը, ընկղմած էր մեծդի, անհեղեղ մէկը, որուն կոպտաւորած մարմինը կորսուած էր չափազանց լայն հանդերձներու մէջ, որ անհամար ծալքերով կը խորշոմէին։ Աջ ոտքին քովը հագիւ կը նշմարուէր վաղակաւորի մը փայլուն ծայրը՝ որ, յայտնի կը տեսնուէր, ուշադրութենէ վրիպելով դուրս ընկած էր։ Խտացած դառնութիւն մը իր սովորական արտայայտութիւնը կը թուէր ըլլալ։ Ձահեռու նշոյլները դէմքին վրայ կը կտրէին։ Նա երեւոյթն ունէր մտածել Արշակի ըսած ներուն վրայ և սպասել ըսելիքներուն։

— Այո՛, Հայր, — ճամբը դադրեցնելով ուղղուեցաւ Արշակ՝ Հայրի կողմը ընդհատուած խօսակցութիւնը կցելով, — այս ցնորքը ինձմէ այլ ևս չբաժնուիր, իմ քաղցր տանջանքս է։ Մեր խղճի պարտքն է վրէժն հանել մեր եղբայրներուն, մեր արդար փառասիրութիւնն է ժառանգն ըլլալ Պարսկաստանի, քանի որ հոն շիջաւ մեր ցեղին անդրանիկ ճիւղը ու քանի որ մենք երկրորդն ենք։ Արշակունիք Սասաններուն՝ Տեր իմ ըսին, ասի անտեղի է։ Այս թագը ինձի ծանր կու գայ, երբ կը մտածեմ թէ ես միայն անոր համար ունիմ զանի, որովհետեւ Սասանեանք և Հոռմայեցիք այնպէս ուզած են, առաջինները՝ մեր քծնող ծառաները, երկրորդները՝ մեր խոհանարանները։ Երկուքին ալ պարտաւորեալ յարգանքներ ընել, սուրբքեր տալ, պատանդներ տալ, ընդունել իրենց կրօնքը, լեզուն, պատուէրներն ու սպառնալիքները, չունենալ ոչ մէկ կամք, ոչ մէկ փափաք, ոչ մէկ դատողութիւն... և յետոյ...

Արշակի ձայնը դողաց. հօրը՝ Տիրանի երկու աչքերը դիմացն էին։ Ի՛ր իսկ ապագան դիտեց ու բան մը չտեսաւ. ահա ո՛ր խաւար։

— Ո՛չ, յառաջ տարաւ Արշակ, ես թագաւոր չեմ, ես ծիրանագգեստ անդրի մըն եմ։

Արշակ վերստին սկսաւ ճամբել, լուռ,

ու մոայլ, աչքերը սեւեռած իբրև անտեսանելի, անորոշ բանի մը վրայ, զոր չէր ըմբռնիր և զոր կը վախէր ըմբռնել։

Թետոյ յանկարծակի դառնալով իր խօսակցին ու ձեռքը դէպ ի թագը երկնցնելով՝ Հայր, գոչեց, կը տեսնեմ այս թագը, զայն յաջորդիս պիտի ժառանգեցնեմ կամ ինքնիշխան, ազատ, մեծ ու հզօր թագաւորութեան մը հետ, և կամ պիտի ջախջախեմ զլուսն հետ։

Այս սարսափելի խօսքէն վերջ, անշարժ կեցաւ Մարդպետին առջև, խորագնին ու աչքերը յառելով անոր դէմքին վրայ, իբր թէ ճգնէր հոն գուշակել իր ձկտումներուն հնարաւորութիւնը, և անոր յաղթանդամութեան մէջ նեցուկ մը փրկուէր իր հսկայ գաղափարին։

Հայր կը խորհէր ի՛նչ ընել, լուծութիւնը ճշող էր։ Ձահեռը կ'արծարծէին։

— Տէր արքայ, ըսաւ ուր ուրեմն Հայր, զգացումներդ հասունցած կ'երևին և վճիռներդ անդարձ, բայց երկիրը կորսնցնելէ յառաջ՝ նախ զայն փրկելու բոլոր միջոցները խորհած պիտի ըլլաս։

Արշակ մեծ շունչ մը առաւ. հասկըցուած էր ու նեցուկներ կը գտնէր։

— Բայց ամէն բանի վրայ մտածեմ եմ, պատասխան տուաւ հանդարտելով, զործը ինձի շատ յստակ կ'երևի, խնդիրը միայն քիչ մը ժամանակի վրայ է։

— Ի՛նչպէս, հարցուց Հայր, շտկուիլ փորձելով ու աւելի հետաքրքրութիւն կեղծելով։

— Դիտե՛մ, Հայր, թագաւոր եղածիս պէս առաջին գործս եղաւ երկրին կարգերը հաստատել, որ կարծեմ շատ լաւ վիճակի մէջ չէին։

— Ամէն բան քայքայուած էր, կորսուած էինք։

— Աշալուրջ հսկողութեան մը տակ, պաշտօնէութիւնը, զոր առատօրէն ալ վարձատրած եմ միշտ, ոչ կրցաւ թունալ և ոչ զեղծանիլ։ Երկիրը հիմայ այնքան ծաղկած է՝ որքան Տիրիթի դարուն, որքան Տիրգրանի դարուն։ Անկախ ըլլալու համար ուրիշ բան պակաս չէ բայց եթէ իշխաւ

նութիւնը թիչ մըն ալ զօրացնել և երկու կայսերութիւնները թիչ մը տկարացնել:

— Անշուշտ, անշուշտ, հաստատեց Հայր, զսպելով ժպիտը:

— Արդ, յառաջ տարաւ Արշակ ոգեւորեալ, դիւրին է մեզի երկու կայսերութեանց ընդ մէջ կոխ մը զրգռել:

— Սաղրանքներու հարկ չկայ, կոխը ինքնին պիտի պայթի, և շատ մերձաւոր ապագայի մը մէջ, Զարը մեր երկրին համար է:

— Ճիշդ այս անգամ այս չարին միանգամ ընդ միշտ վերջ պիտի դնենք: Երկուքն ալ զիս պիտի հրապուրեն, ես թէ մէկուն յոյս պիտի տամ և թէ միւսին, բայց ոչ մէկը պիտի զոհացնեմ և ոչ միւսը: Ահրիմանի բաժին, երկուքն ալ:

— Կնճիօը հոս է, յետոյ...

— Երկուքն ալ ինծի թշնամի պիտի ըլլան, և բնականաբար յաղթողը պիտի սպառնայ:

— Անտարակոյս:

— Թէև յաղթական՝ ինք ալ մեծ կորուստներ ունեցած պիտի ըլլայ: Պատե՛րազմ բանալու պիտի վարանի. կամ պատերազմը իրեն ծանր պիտի կշռէ: Առջևը պիտի գտնէ բանականը բազմաթիւ, տիրաաէք, դիմագրաւ, և անսպառ զանձ մը որ ամէն բան կ'ընէ:

Հայրի աչքերը փայլեցան, պիշ պիշ Արշակի երեսը կը նայէր՝ իբր թէ հոն փնտռել ուզէր անսպառ զանձեր:

Արշակ զգաց Հայրի շուարումը ու ժրպտեցաւ:

— Այո՛, Հայր, հիմայ բոլոր երկիրը իմա է:

— Իսկ նախարարները, հարցուց Հայր այս անգամ առանց ուզելու վեր ցատքելով:

— Դու զանոնք պիտի կոտրես եթէ ինծի հակառակին. մատնիչներ են, խռովարարներ, վատեր, ապերախտներ:

— Արքունի սեպուհները:

— Դու զանոնք մէջտեղէն վերցնելու կերպը պիտի գտնես, անօգուտ արարածներ են, նեղացուցիչ խոչընդոտներ:

— Կղերականները:

— Դու զանոնք պիտի հալածես. ամենէն մեծ ընչաքաղցներն են, ամենէն մեծ կեղծաւորներն ու ամենէն մեծ... ապիկարները:

Հայր հրճուանք մը զգաց. Արշակ առանց գիտնալու անոր զգացումներուն ընդ-յառաջ կ'երթար:

— Երազիրս զգեզ հաճեց ուրեմն, Հայր, յառաջ տարաւ Արշակ զուարթացած, անոնց բոլոր հարստութիւններն ու երկիրները արքունի հողեր պիտի զբուին: Բերդերը պիտի նորոգեմ կամ նորեր շինել պիտի տամ:

— Շատ լաւ, շեշտեց Հայր:

— Բերդերը իմ արհաւիրքս պիտի ըլլան:

Հողերը մշակներու պիտի տամ որ վաճեն, և բերքերէն արքունիք պիտի առնեմ որչափ որ ուզեմ:

— Լաւ:

— Մշակները իմ ժողովուրդս պիտի ըլլան: Իրենց արդիւնաւորած հարստութեամբը, առատօրէն պիտի վարձատրեմ զինուորները, պաշտպան պիտի կենամ բոլոր այն խեղճ թշուառներուն որ կը նեղուին իրենց կրներէն, իրենց էրկիններէն, իրենց դրացիէն, անարգար դատաւորներէն, վաշխառու պարտատէրներէն, բռնաւոր իշխաններէն: Իւս ասոնք պիտի կազմեն իմ բանակս:

Հայր հանդարտ մտիկ կ'ընէր. այլայլելու համար ոչինչ նոր չէր գտներ թագաւորին ըսածներուն մէջ. վաղուց արդէն ունեցեր էր ինք այս բոլոր զգացումները:

Արշակ խօսքը առաւ աւելի խորխոր շեշտով մը:

— Երբ իմ մեծ երկիրս այսպէս նուաճեմ, Հայր, բոլջաութիւնները աւելի հլու և հաւատարիմ պիտի ըլլան ինծի՝ քան որչափ որ չեն այս անգգաւները: Երբ զատեմ ալ շահիմ, Հոնք, Վիրք, Աղուանք, ինքնին պիտի փնտռեն մեր դաշնակցութիւնը հասարակաց թշնամիին դէմ: Եւ եթէ պատերազմը Պարսից կողմանէ զբուրի, ինչ որ հաւանական է, որովհետեւ

մերձաւոր կողմի մը մէջ իրենց պիտի ըլլան յաղթողը, նկատելով Հոռոմայեցոց երկպառակութիւնները, — քախտաւորութիւնը կ'ունենանք հրապուրելու, որսալու, ոտք հանելու տէրութեան մէջ ծածկուած կամ հաւանած բոլոր Պարթեները՝ որոնց սրտին մէջ, արշակունիէ մը գիտցի՛ր, փառասիրութիւնը երբէ՛ք, երբէ՛ք չի կրնար մարիլ:

Արշակի գաղափարներու այս մասին Հայր ցնցուեցաւ: Մտքին մէջ արթնցան ինչ որ Գնէլէ լսած էր Անդոկի Գողթման ղդեկին մէջ: Երկուքին ալ գաղափարներու մէջ տեսակ մը նմանութիւն կը գրտնէր:

Այս միջոցին նախասենեակին մէջ ոտնաձայներ լսուեցան: Արշակ լռեց: Սենեակին դուռը մեղմով բացուեցաւ ու ներս յայտնուեցաւ սենեկապանը: Թագաւորն ու Մարդպետը զարմացած ու հարցական աչքերով անոր կողմը դարձան:

— Տէր Արքայ, ըսաւ Երուսաղ, մեծ սեպուհն Տէր Տիրիթ՝ և Մամիկոնեանց նահապետը Տէր Վարդան ունկնդրութիւն կը խնդրեն:

Արշակ ու Հայր ափշած իրարու նայեցան, ու միաժամանակ աղաղակեցին, Այս ժամուն:

Հ. Ն. ԱՆԿԻԿԱՆ

Շարայաբեկի

ԵՂԲՕՐ ՏԵՂ

(Ե. ՊՕԼԻՏԻԿՈՎՍԿԱՅԱ — ՄԻՒԱՅԼՈՎԱՅԻ)

Գ.

Անցաւ մի ամիս: Կ'ասես Ալէքսէյը ջրի տակն է սուզուել, չի երևում ո՛չ իզը, ո՛չ թողը: Ո՛րքան անքուն գիշերներ անցկացրեց խեղճ Մարիան, որքան արտասունք թափեց, ենթադրելով ամենատեսակ անբաղդութիւններ, որոնք կարող են պատահել իր խօսնայրին: Կարելի է նա հիւանդ է, կարելի է վարձանւել է...

Այդ մտքերի վրայ սարսուռ անցաւ նշաւ երակներում: «Կը մեռնի, չեմ իմանայ, որտեղ նրան կը թաղեն», մտածում է նէ և արտասունքը հոսում է առակի պէս թշերի վրայից:

Յանկարծ գիւղում լուր տարածեց, որ Ալէքսէյը իր համար լաւ տեղ է ճարել և ամուսնացել է: Ուշաթափեց Մարիան: Վերջին ցունը կտրեց ներանից, նիհարեց. և վճռեց փախչել Մօսկվա, համոզուել ճշմարտութեան մէջ, իսկ յետոյ — նէ մինչև անգամ անկարող էր երևակայել իրեն, ինչ կ'ըլին « յետոյ »: Ընդ ամենը երեք լուրերով, որ Ալէքսէյը թողել էր տնային ծախսի համար, Մարիան ճանապարհուեց ի Մօսկվա ոտքով: Առանց սննդի, համարեա՛ւ առանց հանգստանալու, գնում է նէ ամբողջ օրը, վերջապէս, տեսնում է Մօսկվայի եկեղեցիների գմբէթները, նշաւ նսկում է, Մօսկվան մօտիկ է, ահա և Դաւրօզմիլովսկայա անցափակը (yactaba)... Առաջի ոստիկանին, որին Մարիան դիմեց հարցով, ո՛րտեղ են Լիպկովի գիւղացիք իջնում, ցոյց տուց նէրան մի երկաթ տախտակէ տուն, ներկած դեղին ներկով: Բաց դարպասից երևում էին երկու կողմից ծածկոցներ. նրանց տակ կանգնած էին կառապանների քառանիւ թրթրակները: Բակի՛ մէջ տեղը, թրիքի և ամեն տեսակ աղբի կոյտի մէջ քնուլ էին անում հաւերը, մարդիկ — ո՛չ ոք:

Յոգնած, ջարդած, տանջւած հոգևով ու մարմնով Մարիան ընկաւ դարպասի մօտի դուռանի վրայ: Մի քանի րօպէից յետոյ բակից դուրս եկաւ մի ծերունի՝ հագին կապոյտ քաթանից շապիկ և նստեց Մարիայի մօտ. երկարատեւ լռութիւնից յետոյ, ծերունին աչքի տակով նայեց իր զրացուհուն, և հաւանականաբար, նկատելով նէրա գունատութիւնը և շփոթութիւնը, հարցրեց իրեն նէրա վիճակով հետաքրքրուող.

— Ո՛ւմ ես փնտռում, մօրքո՛յր:

— Մի՛ մարդու կ'ուզէի տեսնել, էն էլ չ' գիտեմ՝ այստեղ է որ, ամօթխածօրէն պատասխանեց Մարիան: